

OMÓWIENIA.
RECENZJE

Roman Dzwonkowski, SAC, RELIGIA I KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ZSRR ORAZ W KRAJACH I NA ZIEMIACH OKUPOWANYCH 1919–1991. KRONIKA, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2010, ss. 606.

Ksiądz Roman Dzwonkowski SAC, emerytowany profesor KUL, od wielu lat znany jest jako niestrudzony i wyjątkowo dociekliwy badacz męczeńskich dziejów Kościoła katolickiego i niewyobrażalnie trudnych warunków jego działalności religijnej w Rosji sowieckiej i na terenach okupowanych przez to państwo.

Główne dotychczasowe książki ks. Romana Dzwonkowskiego – *Kościół katolicki w ZSRR, 1917–1939. Zarys historii* (1997); *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917–1939. Martyrologium* (1998) oraz inne opracowania tegoż Autora ukazują bezmiar cierpień Kościoła katolickiego na Wschodzie, przede wszystkim poprzez przypomnienie tragicznych indywidualnych losów i męczeństwa wielu tysięcy katolickich duchownych, którym wypadło po roku 1917, bardzo często z gorliwością i poświęceniem pierwszych chrześcijan, pełnić swoją posługę duszpasterską w państwie wojującego ateizmu. Fakty te ukazywał Autor na tle planowo i z premedytacją realizowanej przez władze bolszewickie polityki bezwzględnej walki z religią, duchowieństwem i wiernymi, których poddawano szykanom i brutalnym represjom, nie wyłączając fizycznej likwidacji w łagrach i więzieniach.

Najnowsza książka ks. prof. R. Dzwonkowskiego – jak wskazuje jej tytuł – *Religia i Kościół katolicki w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917–1991. Kronika* też dotyczy wspomnianej wyżej problematyki tragicznych dziejów Kościoła katolickiego w początkowym okresie istnienia władzy bolszewików w Rosji. Ale ta najnowsza, imponująca obfitością materiałów książka Autora zawiera znacznie bogatsze, oparte na wielu nieznanym wcześniej faktach i dokumentach, chronologiczne ujęcie historii Kościoła katolickiego w imperium sowieckim do czasu jego rozpadu w roku 1991. Jest to oczywiście – jak łatwo się domyślić – historia totalnej walki ateistycznego reżymu nie tylko z Kościołem katolickim, ale w ogóle z wszelką religią. Ową walkę, obliczoną na całkowite wyępienie religii z życia jednostki i ubezwłasnowolnionego społeczeństwa, podniesiono w ów-

czesnym Związku Sowieckim do rangi politycznej racji stanu i najważniejszego zadania w planach zbudowania nowego społeczeństwa i wychowania człowieka nowej epoki na modłę bolszewicką. We *Wprowadzeniu* do książki Autor, powołując się m. in. na dyrektywy Lenina, pisze na ten temat:

[...] Zaplanowane i spontaniczne zbrodnie na wielką skalę istniały zawsze. Historia nie zna jednak zbrodniczej władzy państwowej o takim charakterze i zasięgu, jaki zaistniał w systemie komunistycznym. Po raz pierwszy w dziejach krwawy terror został w ZSRS podniesiony do rangi teoretycznej zasady rządzenia państwem. [...] Nic dziwnego, że rozmiary przemocy, barbarzyństwa i okrucieństwa w Rosji sowieckiej nie mają precedensu w historii ludzkości (s. 30).

Ks. Roman Dzwonkowski stwierdza również we *Wprowadzeniu*, że długotrwała i heroiczna obrona swobód religijnych w Związku Sowieckim, okupiona niezliczonymi ofiarami, nie została jeszcze w pełni dostrzeżona i zbadana przez historyków – ani w samej Rosji, ani poza jej granicami. W podnoszeniu tej kwestii i przypomnieniu owej zacieklej walki z religią i Kościołem katolickim w ZSRS Autor widzi zasadniczy cel swoich badań, który tak określa:

Niniejsza praca ma na celu służyć tej sprawie. Nie przez rekonstrukcję procesu historycznego, jaki się dokonał w ZSRS w tej dziedzinie, lecz przez ukazanie – w postaci kalendarium – dziejów religii, Kościoła katolickiego, losów należącej do niego ludności polskiej i innych narodowości oraz historii innych Kościołów w tym państwie. Celem tej publikacji jest pogłębienie bardzo ograniczonej dotychczas świadomości społecznej na ten temat (s. 39).

Wspomniane tu obszerne *Wprowadzenie* (s. 7-41) stanowi napisany ze znanostwem przedmiotu szkic historyczny na temat losów religii i Kościoła katolickiego w ZSRS w latach 1917-1991. Szkic ów pozwala prześledzić główne etapy kształtowania się antyreligijnej polityki tego państwa od początków jego istnienia. W wielu pracach na temat historii ZSRS, które wyszły spod pióra autorów rosyjskich, często wyrażany jest pogląd, że okrutny masowy terror zaczął stosować dopiero reżim stalinowski, natomiast Lenin rzekomo budował praworządne państwo rewolucyjne. Z dokumentów zebranych i przytaczanych przez ks. Romana Dzwonkowskiego wynika jednak niezbitie, że główny organizator i przywódca przewrotu październikowego w Rosji od samego początku zalecał stosowanie brutalnej przemocy i terroru wobec przeciwników władzy bolszewickiej, do których zaliczono nie tylko carskich urzędników, korpus oficerski, burżuazję, bogatych ziemian i chłopów, ale również duchowieństwo prawosławne i katolickie. Wśród pierwszych ofiar rozpasanych zrewoltowanych tłumów było nie tylko wielu duchownych, ale też ograbione i zbezczeszczone kościoły, cerkwie i klasztory.

Najwięcej uwagi we *Wprowadzeniu* poświęca prof. R. Dzwonkowski okresowi 1917-1939. Wynika to z faktu, iż w owych latach dokonano w ZSRS najwięcej i najbardziej okrutnych zbrodni przeciw wierzącym i szczególnie przeciw Kościołowi katolickiemu i ludności polskiej, którą prześladowano z wyjątkową zjadłością. Oto niektóre ustalenia Autora dotyczące wspomnianej kwestii:

[...] Ogólna liczba strat społeczności polskiej w ZSRS do 1940 r. oceniana jest na 30% stanu z końca lat 20. Według danych „Memoriału” odsetek represjonowanych Polaków przekracza wielokrotnie odsetek represjonowanych osób innych narodowości. Należą oni, zdaniem badaczy tej instytucji, do narodowości najbardziej prześladowanych w ZSRS. Ich winą było wyłącznie to, iż byli Polakami i katolikami (s. 29).

We *Wprowadzeniu* Autor charakteryzuje również politykę władz ZSRS wobec Cerkwi prawosławnej i Kościoła katolickiego po zajęciu wschodnich ziem II Rzeczypospolitej w wyniku tajnych ustaleń paktu Ribbentrop – Mołotow oraz w okresie wojny niemiecko-sowieckiej w latach 1941-1945. Interesujące uwagi formułuje ks. Roman Dzwonkowski o sowieckiej polityce wobec religii po drugiej wojnie światowej, zwłaszcza w latach rządów genseka Nikity Chruszczowa (dekada 1954-1964). Pokutuje wciąż mylne przekonanie, że przejściowe przejawy chruszczowskiej „odwilży” po roku 1956 dotyczyły też sfery życia religijnego. Rzeczywistość była jednak inna, o czym przekonuje następujący fragment *Wprowadzenia*:

[...] Jednocześnie jednak Chruszczow rozpoczął nową kampanię ateizacji społeczeństwa o niespotykanej od lat przedwojennych skali i nowe prześladowania religijne. Wszystkie instytucje państwowe, szczególnie szkoły, literatura, prasa, sztuka, nauka, organizacje młodzieżowe, dziecięce i inne, zostały zobowiązane do prowadzenia działalności ateizacyjnej. [...] W latach 1959-1964 zamknięto, a często zniszczono 12 tys. cerkwi ocalałych po czasach stalinowskich oraz wiele kościołów katolickich (s. 34).

Omówienie sytuacji Kościoła katolickiego w ZSRS w latach powojennych i stosunku władz tego kraju do religii doprowadza Autor do czasów współczesnych, stwierdzając, że już w końcu lat 80-tych minionego wieku zaniechano walki z religią i oficjalnie przyznano się do pełnego bankructwa ideologii komunizmu i wojującego ateizmu. W ówczesnej publicystyce – jak zauważył ks. Roman Dzwonkowski – „Ideologia komunistyczna określona została jako źródło chamstwa, wandalizmu i zdziczenia, szczególnie wśród młodzieży. Jako jedyne remedium na katastrofalny stan kultury moralnej w ZSRS wskazywano religię i chrześcijaństwo” (s. 36).

W dzisiejszej postkomunistycznej Rosji – podobnie jak za czasów carskich – Cerkiew prawosławna znowu stała się podporą imperialnej władzy państwowej.

Autor książki tak o tym pisze: „Powróciła tradycyjna w Rosji «symfonia» Cerkwi prawosławnej i państwa oraz nieprzychylny stosunek do Kościoła katolickiego. Rosyjskie prawosławie ponownie stało się antyłacińskie, antykatolickie i antyzachodnie” (s. 37).

Całe *Wprowadzenie* stanowi niezbędny i bardzo przejrzysty komentarz do treści zasadniczej części książki, którą stanowi bardzo obszerna *Kronika* wydarzeń z lat 1917–1991 dokumentująca politykę reżimu sowieckiego wobec religii i szczególnie wobec Kościoła katolickiego. *Kronika* zawiera chronologicznie zestawiony zbiór dokumentów pozwalających głębiej poznać zasady polityki i praktyczne poczynania władz bolszewickich, których celem było całkowite wyeliminowanie religii i wszelkich wartości sakralnych z życia pojedynczego człowieka i całego narodu. Do owych pieczołowicie zebranych przez Autora dokumentów należą pisma przedstawicieli Watykanu, raporty dyplomatów wielu państw, wspomnienia kapłanów, zarządzenia i dekrety władz bolszewickich, rozkazy i raporty sowieckiej policji politycznej (Czeka, GPU, NKWD, KGB), petycje wiernych do władz w obronie kościołów i duchownych, antyreligijne artykuły publicystyczne i in.

Ten bogaty i często wstrząsający materiał dokumentacyjny został rozmieszczony w postaci kalendarium w kilku następujących rozdziałach: I. *Władze ZSRS wobec religii i Kościoła katolickiego w latach 1917–1940*; II. *Kościół katolicki w krajach i na ziemiach okupowanych przez ZSRS (1939–1941)*; III. *Kościół katolicki w ZSRS i na ziemiach okupowanych w czasie II wojny światowej (czerwiec 1941 – luty 1945)*; IV. *Kościół katolicki w ZSRS 1945–1991*. Ten ostatni bardzo obszerny rozdział zawiera stosunkowo mało znane dokumenty dotyczące położenia religii i Kościoła katolickiego w powojennym ZSRS – od zawarcia układu w Jałcie do formalnego rozpadu sowieckiego imperium w grudniu 1991 r. Autor przytacza tu dokumenty, które świadczyły o sytuacji prawnej (była to z reguły prawna dyskryminacja) i działalności Kościoła katolickiego w poszczególnych republikach sowieckich, a więc w środowiskach bardzo zróżnicowanych pod względem wyznaniowym, kulturowym i narodowościowym. Na szczególną uwagę zasługuje tu podrozdział pt. *Ukryty Kościół katolicki w ZSRS (1920-1989)*. Któż w najczarniejszych nawet snach mógłby przewidzieć, że w XX wieku na obszarze jednej szóstej części świata, gdzie przez stulecia kultywowano przeciw tradycję chrześcijańską, synowie i córki Kościoła katolickiego będą zmuszeni przez kilka dziesięcioleci, pod groźbą aresztowań, zesłania do łagrów i nierzadko śmierci, wyznawać swoją wiarę w głębokim ukryciu!

Praca ks. R. Dzwonkowskiego stanowi dobrze udokumentowane studium historyczne. Ale zawiera też pewne odniesienia i do życia literackiego w ZSRS. Na str. 55-56 Autor pisze o apelach dziennika „Krasnaja Gazieta” z września 1918 roku, w których nawoływano do wprowadzenia w kraju Czerwonego Terroru. Tamże jest też informacja o tym, że podobnymi wezwaniami „wsławili się” wówczas poeci Demian Biedny, Władimir Majakowski i Wasilij Kniaziew. Jako przykład Autor

przycacza fragment poematu Kniaziewa *Czerwona ewangelia* gloryfikującego terror i okrucieństwo wobec „wrogów” („...Błogosławieni, którzy nie znają miłosierdzia...”). Sam Kniaziew też padł ofiarą fali wielkiego stalinowskiego terroru w roku 1937 (pośmiertnie został zrehabilitowany w roku 1957).

Ofiarą okrutnych represji stał się też poeta z kręgu symbolistów Siergiej Sołowiow (1885-1942), bratanek Władimira Sołowiowa, duchowny katolicki obrządku wschodniego, który w roku 1920 przeszedł na katolicyzm. Aresztowany został 15 lutego 1931 wraz z grupą 120 katolików z parafii św. Piotra i Pawła w Moskwie. W więzieniu GPU wymuszono na nim torturami pisemne samooskarżenia i wyrzeczenie się katolicyzmu. Obszerny fragment tych samooskarżeń załamanego księdza i poety umieścił ks. R. Dzwonkowski na str. 190. Odniesienia zaś do literatury współczesnej mają przypomniane przez Autora niektóre wystąpienia Aleksandra Sołżenicyna, który żarliwie bronił prawosławia i wskazywał moralne spustoszenia, jakie w społeczeństwie rosyjskim spowodowało wyrugowanie religii z życia publicznego.

Książka *Religia i Kościół katolicki w ZSRS...* została starannie wyposażona w niezbędny aparat pomocniczy dla badacza i czytelnika, który stanowią indeksy (nazwisk i miejscowości), sporządzone przez Marka Gędkę mapy parafii katolickich na terenie ZSRS, obszerna bibliografia, niezbędne dla współczesnego czytelnika przypisy i wreszcie bogata ikonografia, głównie zaś fotografie licznych biskupów katolickich, którzy pełnili posługę duszpasterską w państwie sowieckim i przeważnie zostali tam zgładzeni w więzieniach lub miejscach masowych kaźni.

Jest rzeczą oczywistą, że powstająca w naszych czasach obfita literatura naukowa na temat dziejów Rosji XX wieku będzie zawierać niepełną i zniekształconą wiedzę o tym kraju, jeśli w pracach o okresie rządów sowieckich nie uwzględni się całej prawdy o prześladowaniach i eksterminacji Kościoła katolickiego oraz innych Kościołów przez ateistyczny totalitarny system komunistyczny w ZSRS. Z tego punktu widzenia niniejsza książka ks. prof. Romana Dzwonkowskiego (a także wcześniejsze studia Autora) może być traktowana jako ważna praca o współczesnych dziejach Kościoła powszechnego, ale też zarazem jako bardzo cenne źródło wiedzy o historii dwudziestowiecznej Rosji i tragicznych losach setek tysięcy Polaków, którzy żyli w tym kraju. Recenzowana książka jest bolesnym przypomnieniem okrutnych czasów i zbrodniczych czynów, których nigdy nie wolno nam wykreślić z naszej narodowej pamięci.

*Jan Orłowski
Lublin*